

könyvtár kért pénzt a kölcsönzésért, számuk növekedését nem várták az elkövetkező évekre. A vizsgálat nyomán a fizetés lebonyolítására az ARL kidolgozott egy kuponos rendszert.

Egy évizeden keresztül folyt a harc a kiadók és a könyvtárak között a könyvtárközi kölcsönzés keretében végzett fénymásolás miatt. A kérdést végül is az 1979-ben elfogadott új szerzői jogi törvény oldotta meg. Ennek értelmében egy könyvtár egy folyóirat utolsó öt évi anyagából öt cikkről kérhet másolatot jogsértés nélkül. Azt a problémát, hogy a könyvtárak pénzt kérhetnek a kölcsönzésért vagy a másolatért, nagyon óvatosan kezelték, senki sem akarta kimondani, hogy a könyvtárak üzletet látnak a dokumentumszolgáltatásban.

Más erők is munkálkodtak. 1967-ben életre hívták az OCLC-t, akkor Ohio College Library Centre néven, amely valójában egy országos központi online katalógussá bővült. Tizenkét évvel később üzembe helyezték az országos online könyvtárközi megrendelő rendszert. Az indulását követő évben a kölcsönző könyvtárosok már arról panaszkodtak, hogy munkájuk nagyüzemi futószalag rendszerű munkává vált. Az automatikus kérés-irányító rendszer elárasztotta a könyvtárakat.

Ezzel egy időben a Kutatóintézeti Könyvtárak Csoportjába (Research Libraries' Group = RLG) tömörült legnagyobb könyvtárak kialakították saját számítógépes hálózatukat (RLIN). Az RLG abban a hitben jött létre, hogy a közös online bibliográfiai rendszer, a koordinált beszerzési politika és a liberális könyvtárközi kölcsönzési szabályok segítenek

a drága kiadványok beszerzési költségének közös viselésében. A résztvevők azonban itt is rájöttek arra, hogy a békesség záloga, ha nem tartják pontosan számon azt, ki mennyit kért, és ki mennyit adott.

A számítógépes hálózatok az igények tömeges továbbítása mellett magukban hordozzák az elszámolási rendszer kialakításának lehetőségét is, mivel a számítógép egyben könyvelésre is alkalmas. Az oda-vissza kölcsönzések nyilvántartása a századforduló porosz rendszerére emlékeztet. Ez irányban tettek lépéseket az OCLC elszámolási rendszerének üzembe állításával, amelynek használata nem kötelező. Hasonló intézkedésekre készül az RLIN is.

A számítógép használata a rendteremtés mellett ismét felveti a korábbi erkölcsi kérdést: van-e joga egy könyvtárnak, hogy egy könyv kölcsönadásáért pénzt kérjen a másik könyvtártól? A történeti áttekintés tanulsága szerint már 1922-ben elhangzott, hogy ez üzleti kérdés. A valóságban azonban minden könyvtár maga dönti el, miért kér pénzt, és mit ad ingyen. A történelem nem fog ítélkezni felettünk.

WRIGHT, C.: From barter to business – a moral history of charging for interlibrary loans. = *Interlending & Document Supply*, 25. köt. 2. sz. 1997. p. 51–56./

(Viszocsekné Péteri Éva)

Elektronikus dokumentumküldő szolgáltatás a heidelbergi egyetemi könyvtárban

A pénzühiánnyal küszködő könyvtárak legégetőbb problémája a növekvő számú és fokozottan specializálódó folyóiratokban fellelhető információ biztosítása a kutatás számára. A nehézségek leküzdése érdekében létrejött könyvtárközi együttműködések a különböző könyvtárakban megtalálható folyóiratok elektronikus úton történő szolgáltatását célozzák. Az általános németországi tendenciával szemben a heidelbergi egyetemi könyvtár *elektronikus dokumentumküldő* (Electronic Document Delivery) *szolgáltatásának* (EDSZ) kialakításával a probléma lokális megoldására törekedett.

A hagyományos szerepkörrel felruházott heidelbergi egyetemi könyvtár és a kis intézményi, illetve klinikai könyvtárak közötti együttműködés ellenére gyakoriak voltak a párhuzamos előfizetések, a folyóiratokhoz való hozzáférési nehézségek, míg a folyóirat-állomány túlságosan szétforgácso-

lódott az egyes könyvtárak között. A koordináció hiánya gazdaságtalan és rossz hatásfokú könyvtári rendszert eredményezett, amely nem elégítette ki az egyetem folyóirat-szükségletét.

A tanulságok figyelembevételével kidolgozott terv első lépéseként az egyetemi könyvtár orvosi és természettudományos részlegében – két klinikai könyvtár önkéntes csatlakozásával – központi folyóirat-állományt alakítottak ki, amely a kutatók számára a szakfolyóiratok szélesebb skáláját tette elérhetővé. Az így kialakított közös állomány alapját a folyamatosan megrendelt folyóiratok mellett egy minisztériumi pályázaton elnyert, eddig hiányzó, és könyvtárközi kölcsönzés útján beszerzett 60 folyóirat képezte. A koncepció megvalósítására kialakított EDSZ a földrajzi távolságok áthidalását, a cikkek elektronikus úton történő megrendelését és olvasóhoz juttatását szolgálja. A rendszerben részt vevő, Internetre kapcsolt számítógépek fel-

használói a szükséges folyóiratokat hálózaton keresztül rendelhetik meg, amelyeket 24 órán belül ugyancsak hálózaton keresztül kapnak kézhez.

A dokumentumok gyors megszerzésének problémái

A dokumentumok bibliográfiai adatainak megszerzése és az eredeti dokumentumokhoz való tényleges hozzáférés közötti hézag egyre szembetűnőbb. Az adatbázis-szolgáltató központoknál az elektronikus bibliográfiai adatok sokszor még a folyóirat megjelenése előtt hozzáférhetők, ugyanakkor a pénzügyi gondokkal küszködő könyvtárak évről évre kevesebb folyóiratot tudnak megrendelni. A hiányzó dokumentumok könyvtárközi kölcsönzés útján való beszerzése időigényes művelet. A folyamat gyorsítása érdekében központi könyvtárakat jelöltek ki, illetőleg a folyóiratok több könyvtár közötti arányos elosztásával próbálták egy-egy terület szakirodalmi ellátottságát megoldani. A résztvevők vállalták, hogy az állományukba tartozó folyóiratokra vonatkozó kéréseket gyors másolatküldő szolgáltatással teljesítik. Jóllehet a konstrukció gyorsaságát korszerű technikai eszközök igénybevételének köszönhette, alapjaiban nem sokban különbözik a hagyományos könyvtárközi kölcsönzéstől, amely állományának hiányzó darabjait más könyvtáraktól kívánja beszerezni. Ennek továbbfejlesztése különösen a kutatást és oktatást magukénak valló egyetemi könyvtárak számára fontos, hiszen a drága folyóiratok beszerzése végett így csaknem mindig más könyvtárat kellene igénybe venni.

1993–94-ben ugyan felmerült egy folyóirat-központú program elindításának terve Baden-Württemberg tartományban, ezt végül a területre jellemző dualizmus, az egyetemi és klinikai-intézeti könyvtárak kettősségére épülő rendszer miatt, az utóbbiak érdekében elvetették. Gazdasági megfontolásokból, és a források jobb kiaknázása végett a heidelbergi egyetemi könyvtár egy közös folyóirat-gyűjtemény kialakításával mégis ennek árnyalt változata mellett döntött. A párhuzamos előfizetések megszüntetésével felszabaduló összegek az eddig leggyakrabban könyvtárközi kölcsönzés útján beszerzett folyóiratok előfizetésére fordíthatók. A centralizáció kellemtelenségeit (fizikai lelőhely) a központban elhelyezett folyóirat-gyűjteményhez kapcsolt elektronikus dokumentumküldő szolgáltatás ellensúlyozza.

A közös állomány gazdaságosságához és jó hatásfokához nem fér kétség, létrehozásához mégis elengedhetetlen volt, hogy a könyvtár célkitűzéseivel az egyetem vezetése is azonosuljon, s így azt megfelelő elszántsággal képviselje az intézeti és klinikai könyvtárakkal szemben. A heidelbergi egyetemi könyvtár a közös folyóirat-állomány megteremtése óta képes szűk környeze-

tét szakirodalommal ellátni, így könyvtárközi kéréseket ritkán kell kezelnie. A közös állomány létrehozása természetesen nem jelenti az „egy könyv elmélet” diadalmaskodását, hiszen szükség van bizonyos fokú redundanciára.

A heidelbergi elektronikus dokumentumküldő szolgáltatás

A heidelbergi EDSZ felhasználói elsősorban az egyetem kutatói, a heidelbergi és mannheimi klinika munkatársai. A fiókkönyvtárak állományát is figyelembe véve jelenleg mintegy 3500 (1200 jelenleg is előfizetett), túlnyomórészt orvosi és természettudományos folyóirat áll a felhasználók rendelkezésére. Az állomány bibliográfiai adatait WWW-n keresztül az egyetem honlapjáról a <http://www.ub.uni-heidelberg.de> címen, vagy közvetlenül a <http://dd.ub.uni-heidelberg.de> címen lehet elérni. A kiválasztott cikkeket kizárólag hálózaton keresztül lehet megrendelni. A megrendeléseket a könyvtár naponta kétszer dolgozza fel, a hibás bibliográfiai adatokról e-mailben értesíti felhasználóit. Az igények alapján kikeresett és grafikus formátumban előállított cikkek kizárólag hálózaton keresztül érhetők el; költségkímélés végett sem papírmásolatban, sem faxon nem hozzáférhetők. A cikkeket a felhasználóknak kell WWW vagy FTP segítségével letölteni, de e-mailben is megkaphatják. A 10 évnél nem régebbi folyóiratszámokból 24 órán belül küldik a másolatokat, az ennél régebbi folyóiratok kölcsönözhető státusa azonban okozhat némi kétséget. A szolgáltatás jelenleg ingyenes, bár a közeljövőben minimális, kereskedelmi szempontból aligha mérhető ellentételezés bevezetését tervezik.

A heidelbergi EDSZ háttere egy PS 3000 Minolta könyvszkennel, amely 1996 júniusában idő- és helymegtakarítási szempontok alapján került a korábbi lapszkennel helyébe. A szkennelés, tömörítés, tárolás és a szerveren való elhelyezés feldolgozási ideje 10 oldalanként a korábbi 10 percről 2 percre csökkent. A beszkennelt cikkek minden egyes oldala külön grafikus adatként, GIF formátumban tárolódik. A szkennel melletti feldolgozó munkahely egy Windows 3.1 PC (Pentium 133, 16 Mbájtos RAM, 1 Gbájtos merevlemez). A bibliográfiai adatokat és a beszkennelt cikkeket szolgáltató szerver egy Intel-alapú Linux-PC (Pentium 120, 48 Mbájtos RAM, 2 Gbájtos merevlemez), amelyre a felhasználók számára egy WWW szervert telepítettek. Az EDSZ lelke a heidelbergi egyetemen kifejlesztett, a feldolgozás folyamatát teljesen automatikussá tevő szoftver. A folyamat része a felhasználók kiszolgálása, a kérések kezelése, a beszkennelt adatok feldolgozása, tárolása, importálása más grafikus formátum alá, nyomtatási adatok előállítása, tömörítése, és esetleges postázása.

Értékelés

Az EDSZ-t 1995 novemberében vezették be a heidelbergi egyetemen. A rendszer első évében 675 kutató kért hozzáférési jogosultságot, ebből 275-en használták ténylegesen – legalább egyszer – a rendszert, de csak ezek kb. kétharmada vált rendszeres felhasználóvá (1 év alatt 20–30 alkalom). Jelenleg naponta átlagosan 15 cikkre érkezik megrendelés. A kéréseknek 20%-a – pontatlan bibliográfiai adatok, kötetesen lévő évfolyamok, még be nem érkezett füzetek és más okok miatt – nem volt teljesíthető.

A statisztikai adatok, valamint a könyvtár új szolgáltatását felmérő kérdőív alapján elmondható, hogy egyéves próbaideje alatt az EDSZ kielégítően működött. Fogadtatása a felhasználók által megemlített egy-két fogyatékosága mellett is alapjában véve pozitív volt. A felmerülő problémákra a könyvtár folyamatosan reagál. A vártnál nagyobb igénybevétel miatt a rendszert alkotó szervergépet és a szkennert melletti munkaállomást a közeljövőben nagyobb teljesítményű számítógépekre kell cserélni. Ezzel gyakorlatilag párhuzamosan zajlik az említett kérdőívek kiértékelése alapján a házilag írt szoftver felhasználó szempontú módosítása.

A szolgáltatásnak a statisztikák szerinti csekély kihasználtsága alapvetően két okra vezethető vissza. Gondot okoz a kutatók jelentős részének idegenkedése számítógéptől. A statisztikából is látható, hogy a rendszeres felhasználók száma a kutatók összlétszámához viszonyítva elenyésző. Jóllehet az EDSZ felhasználókkal kommunikáló programja mélyebb számítástechnikai ismereteket nem igényel, egyszerűen használható, azonban a munkaállomások konfigurálásának feladata, a WWW vagy az FTP technika alkalmazása sokakat elriaszt. Tapasztalatok igazolják, hogy a kutatók nagy része még nem ismerte fel a számítástechnika és informatika jelentőségét a tudományos életben, a szakirodalom beszerzésekor sokszor szívesebben választják a lassúbb, de hagyományos utakat. A helyzetet nehezítik az egyetemi és klinikai számítógépes hálózat kiépítettségének hiányosságai, aminek következtében egyes esetekben például a WWW installálásához kiegészítő technikai lépéseket kell elvégezni. Az EDSZ és egyéb modern technikai lehetőségek népszerűsítése érdekében a könyvtár a tanácsadói szerepkört is magára vállalja.

Az EDSZ által szolgáltatott folyóirat-állomány csak nagy általánosságban tekinthető kielégítőnek, a korábbi párhuzamos előfizetések miatt ugyanis

egyfelől nagyfokú redundancia hordozója, másfelől viszont egyes tanszékcsoportok, fakultások szakirodalma az anyagi források szűkössége miatt hiányos. A kutatók egy része így egyéb információforrások igénybevételére kényszerül. A jövő pénzügyi kilátásai az említett minisztériumi támogatás ellenére sem túl biztatóak. A heidelbergi kutatók megfelelő szintű szakirodalmi ellátásához valamennyi klinikai és intézeti könyvtárnak csatlakoznia kellene az EDSZ alapjául szolgáló közös gyűjteményhez, ez azonban az intézeti önállósági törekvések miatt csak kemény harcok árán realizálódhatna. A technikai eszközök gyors fejlődésének köszönhetően a jövő ezzel szemben a hálózati hozzáférést támogató virtuális állományoké. Az EDSZ-hez hasonló központok létrehozása által a hagyományos könyvtári struktúra megsértése nélkül kiegészíthetnék egymást a különböző állományok, és megszűnnének a párhuzamos előfizetések.

Perspektívák

Az informatika robbanásszerű fejlődése magában hordja jövőjét, vagyis ami ma még újdonságszámba megy, az holnap már túlhaladott lesz. A mai papíralapú és digitalizált dokumentumok elektronikus úton gyorsabban, egyidejűleg sokak által lesznek elérhetőek, de a fejlődés tendenciája egyre inkább az elektronikus publikációk irányába mutat. Az EDSZ csak egy része a *HELIOS* (Heidelberg Electronic Library Information and Ordering System) névre hallgató heidelbergi átfogó információs rendszernek, amely egy szakspecifikus és interdiszciplináris adatbankot és elektronikus könyvtárat is tartalmaz. A fejlesztések irányát mutatja az elektronikus tartalomjegyzék beépítése, amelynek segítségével a felhasználók nemcsak célzottan, hanem böngészve is kereshetnek, valamint egy mindent átfogó kereső és megrendelő felület kialakítása, amely a könyvtár állományától függetlenül létező összes folyóiratcikkéről tájékoztat.

/ECKES, A.–PIETZSCH, E.: Heidelberg Electronic Document Delivery: Elektronische Bestellung und Lieferung von Zeitschriftenaufsätzen aus der Universitätsbibliothek Heidelberg (EDD). = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 44. köt. 2. sz. 1997. p. 167–181./

(Lengyel Monika)